

Невена Станисављевић

БИБЛИЈСКИ И СВЕТООТАЧКИ ИЗВОРИ МОТИВА ПОКАЈАЊА У ДЕЛУ АРХИЕПИСКОПА ДАНИЛА

Не само што је Свето Писмо најчитанија књига, оно је и стални извор мотива, узор стилских фигура и књижевног израза, оквир идеја; у њему су све основне норме духовног стварања и сви поетски закони Средњег века. Оно се прожима кроз скоро свако књижевно дело средњег века дајући му извесну боју, мисаону интонацију и обележје које том делу касније обезбеђује друштвену и духовну егзистенцију.

Библијски текстови (првенствено Псалтир), темељ на коме се почиње развијати словенска писменост у српским земљама, одиграли су пресудну улогу у формирању књижевног израза и поетског начина мишљења.

Преводна књижевност утицала је на осамостаљивање српске књижевности. Наши средњовековни писци су знали делове Светог писма напамет, па су их тако и цитирали. Они су најчешће цитирали оне делове Библије који су се употребљавали свакодневно у цркви, на служби и сл. Библијски цитати, у већини врло дуги зачудо су верни и реч по реч слажу се са грчким оригиналом и са понеким од познатих старих словенских превода. Од старозаветних књига Светог Писма највише се код наших старих писаца наводе Давидови псалми, цитирани не по Светом Писму, него по Часловцу, Псалтиру и Антифону. Од новозаветних књига у нашим средњовековним списима највише се цитирају посланице апостола Павла, и њему се дају најлепши епитети.

Утицај који је библијска књига имала на српску литературу средњег века видеће се не само по томе што

су први сачувани писани споменици на српском језику управо Јеванђеља, већ и из анализе свих осталих књижевних творевина на нашем тлу из те епохе, од житија, па све до некњижевних докумената попут повеља.

У време пуног успона српске државе, писао је архиепископ Данило Други, наслањајући се на Доментијанову поетику. Он је покушао да у традиционалној форми српске биографије објасни сложену судбину људи којима је пореклом одређено да испуњавају тежак задатак владара, и тако је проширио тему о одговорности владарског позива, истакнуту још крајем XII века.

Књижевни текстови Данила Другог, нарочито његова житија и службе, нису исто што и дела претходних раздобља. Јединствена је поетика, јединствени су општи закони и погледи на стварање књижевног текста, истоветна су главна стилска средства и заједничке су основне одлике жанрова, али је зато видљива разлика у неким новинама структуре, у знатном појачању експресивности, снажнијем присуству мисаоног и душевног света јунака и у смањеној наративности.

Данило ствара прави књижевни мозаик, крупну целину релативно малих житијних текстова. Унутрашња структура житија која је он писао је компликована. Уместо лаког наративног тока излагања којим се прати биографска фактура једног живота – као, на пример, код Теодосија – овде је дата сложена конструкција многих поджанрова: молитава, плачева, унутрашњих монолога и дијалога са сопственом душом, покајничких исповедања, похвала, па чак и поученија. *Житије краљице Јелене* је у том погледу веома карактеристично и најдоследније у спровођењу истраживања.

По броју библијских навода, по степену уношења библијских речи у текст житија, са Даниловим делима могу се мерити само Доментијанова, Данилов главни узор. Читав његов текст сачињен је од Библије, нарочито у беседничким ставовима. Његови текстови

сазидани су од поетских и реторских жанрова који појачавају мисаону функцију житија. У њима је очевидан извештај теолошко-мистички интелектуализам, веома сродан Доментијановом, али другачији од његовог управо по уношењу већег броја поетских облика који се могу означити као „покајнички“ – плачева, плачевних молитава, исповедања и дијалога са самим собом. (Богдановић 1997: 222)

„Они који од овог света желе неизречених и непостижних дарова у небеском пребивању, морају прво оставити овај свет и оно што је у свету, и прочишћеном душом боголепно подвизавати се ка вишњем животу“ (Богдановић 1975: 179).

Житије краљице Јелене представља најтрадиционалније владарско житије које је Данило створио. У њему се првенствено налазе општа места из живота, типична за хагиографско писање: рођење, монашки завет, добра дела, смрт и чуда. (Данило Други 1988: 18) То је читав низ посебних књижевних родова у складном композиционом смењивању и шаренилу које открива богатство духовног садржаја Јеленине личности.

Првим цитатима у уводном делу *Житија*, написаном са великим бројем реторских елемената, Данило истиче тежњу подвижника ка спасењу, што је и основни циљ читавог похвалног житија.

Јер Он је једини Бог богова и Господ над господарима, створитељ свега видљивог и невидљивог створења, неприступна светлост и живот свега, који је утврдио небеса мудрошћу и основао земљу на ничем. О овом пророк јављајући рече: „Речју Господњом утврдише се небеса, и дахом уста његових сва сила њихова“ (Пс. 32,6). И опет: „Јер он рече, и бише, он заповеди, и саздаше се (Пс. 32,9). (наведено према Богдановићу 1975: 179)

Први део житија, насловљен као „Побожност и богоугодни живот краљице Јелене“, почиње Соломо-

новим мислима: *Светлост праведних увек се светли* (Приче Сол. 13, 9). Та метафора се, свакако, односи на Јелену и њен хришћански живот, који је овде добио квалификатив светлости у значењу доброте и лепоте. У даљем тексту Данило реторски објашњава начин подвизавања, нема библијских цитата, али се нарација о најважнијим догађајима из живота краљице Јелене поново завршава Соломоновом изреком: *Ризнице царске испунише се златом, а умови истиниитих подвижника испунише се богатим разумом* (Приче Сол. 13, 9).

Приказ Јелениног подвизавања уведен је молитвом чији почетак представља цитат из Новог Завета, тачније из Прве посланице Св. Павла Коринћанима. Овим се потврђује да је она сада целим својим бићем окренута Богу, и обраћањем њему тражи спасење покајањем. Њене молитвене жеље да не буде презрена и одбачена, но спасена потврђују се псалмима 40.12. и 39.19, а истицање страха са сузама које умивају душу песнички се завршава псалмом 110,10. Овај познати облик молитве, написан по утврђеном редоследу (обраћање Богу, молба за прихватањем, страх, сузе, пролазност, даровање убогих, одбацавање богатства и замена овоземаљског блага за небеско царство) садржи одређене библијске наводе за сваку општу целину.

Текст који следи иза ове молитве јесте реторско излагање о Јелениним особинама, тачније врлинама, али без библијских цитата, све до тренутка када се спомиње Страшни суд који сваког чека са другим Христовим доласком. Овде је наведено Јеванђеље по Матеју (25, 30, 41). Како су Суд и Судњи дан повезани са страхом, разумљиво је што Јелена као подвижник пролива сузе јер *где су сузе, ту је Божја милост*.

Друга молитва има исту композицију као прва, али се јављају нова обавештења о краљици Јелени. Иза смрти свога мужа краља Уроша I, она се обраћа

Богу за избављење своје душе, где свој крај пореди са општим појмом краја „бесплодне смокве“ и наводи речи из Јеванђеља по Луки: 15, 7 о божјем човекољубљу према грешнику који се каје. После осврта на покајање, Данило прича о њеној одлуци за још строжија правила подвизавања као што су умна молитва и пост. Овакву молитву је Јелена упућивала преко писама својим духовним оцима „на Синају и Раиту и у Светој Гори Атонској...“ Њено обраћање својим синајским и светогорским духовницима почиње цитатом по Јовану Богослову из његове Саборне посланице (5, 19), као потврду потребе избављења из овог „злог света“. Посланица коју јој узвраћају „блажени оци“, као „писане заповести“, представља поуку за њено понашање у подвижништву. Поука, исказана богатом реториком, има само три библијска цитата и то из Посланице Св. Павла Филибљанима (3, 20), Јеванђеља по Матеју (11, 12) и из Књиге о Јову (1, 21).

У Јеленином молитвеном обраћању Христу за себе и своје синове Милутина и Драгутина цитиран је само један псалм после помена „страшног“ Христовог доласка. У овом делу је искоришћен жанр поученија у коме је кроз поуку изложена читава идеологија владања.

Овај главни део причања о побожности и богоугодном животу у *Житију краљице Јелене* завршава се њеним самопрекором са сузама због недовољне припреме за вечни живот и као стално место има цитате из Јеванђеља по Матеју (25, 6 и 25, 34) и са молитвеним псалмом на самом крају: „Не одврати лица свога од мене“ (142, 7) (*Српска књижевност и свето писмо* 1997: 66).

Посматрајући другу целину у овом житију „Јелена подиже манастир Градац на Ибру“ налазимо наративне делове (приче о изградњи храма, о освећењу и устројству у храму), Јеленин плач, њено молитвено слово, поуку монасима и Данилову похвалу краљици

Јелени. У књижевном смислу је нарочито занимљив и жанр унутрашњег дијалога или монолога који краљица Јелена изговара поводом подизања те своје задужбине. Библијски цитати јављају се на самом почетку приповедања о градњи манастира а преузети су из Друге посланице апостола Павла Коринћанима.

Одломак Болест краљице Јелене и примање монаштва у Скадру садржи две молитве у вези са Јелениним замонашењем, а између њих је нарација о самом чину замонашења. Са изузетком библијских навода којим се прва молитва завршава, Свето Писмо се више у овом одломку не цитира.

Смрт краљице Јелене у Бањаџима, која је исказана наративним жанром, садржи само цитате из Јеванђеља по Матеју (26, 38) и Јеванђеља по Марку (14, 34), а наводом из Јеванђеља по Луки овај се део реалистичког приповедања завршава са: *Господе Исусе Христе, у твоје руке предајем дух мој.*

Иза овога следи приповедање о доласку краља Драгутина у Градац и његова похвална реч, која је без иједног библијског цитата, представља завршни ступањ једног сложеног жанра – жанра надгробног плача. Затим следи казивање о помирењу двеју српских краљица Симониде и Кателине на Јеленином гробу, које на почетку садржи поруку из Јеванђеља по Матеју (18, 20).

„Изношење тела краљице Јелене из земље и постављање у кивот у цркви...“, последња целина из Житија краљице Јелене, без икаквог је навода из Светог писма, па чак и без икаквих реторских елемената.

Сврши се богоугодно житије у Господу блажене и христољубиве Јелене, и би престављење њезино месеца фебруара у осми дан. Такви су били подвизи и страдања и трпљења ове блажене, и тако прими (награду) за своје богоугодне трудове, као што чувате и видесте. Да, добро је, љубимци, да и ми по сили ревнујемо овоме, да се и ми удостојимо вечних добара

Христом Господом Богом нашим коме припада свака слава и част и клањање, заједно са вечним Његовим Оцем и пресветим добрим и животворним Његовим Духом, сада и увек, и на векове векова, амин. (наведено према Богдановићу 1975: 201)

Писано по канонски утврђеним правилима, *Житије краљице и монахиње Јелене* жанровски је сачињено у највећем броју од молитава, затим од нарације и наративних делова, поука и поученија, плача, похвале, рефлексije, молбе, посланице.

У песничким жанровима, каква је молитва, на почетку су обично речи пророка, а централни део молитве је најчешће песнички изражен псалмима.

Када је наративно излагање у питању, ту се такође уочавају извесне правилности. Наративно изношење врлина иде обично без цитата све до тренутка када се помињу елементи из Парусије; тада су обавезно дати наводи из Светог Писма. У *Житију* се налази приповедање без иједног библијског извода као што је Милутинов долазак на гроб мајке Јелене, или изношење тела монахиње Јелене из земље и њено смештање у цркву.

Стил писања архиепископа Данила је литургичког тона у *Житију краљице Јелене*, а то значи да је писано са много песничких елемената, међу којима је и библијска лирика. Најчешће су навођени псалми, али и Соломонове изреке, речи праведног Јова, наводи из Мојсијеве књиге, цитати из Јеванђеља, из Посланице апостола Павла и Јована Богослова, речи пророка Исаије и Данила.

Са Данилом се добија хагиографија, изразитија него у XIII веку, која је у служби одређене идеологије. Он даје црквену интерпретацију српске историје и на тај начин спроводи паралелу између култа династије и култа аутокефалне цркве. У оквиру таквог, веома традиционалног погледа, он прославља победу цркве, и истиче непролазну вредност „небеског“ насупрот „земаљском“.

Литература

- 1) Богдановић, Д. 1975, „Старе српске биографије“, Просвета, Београд.
- 2) Богдановић, Д. 1997, „Студије из српске средњовековне књижевности“, Српска књижевна задруга, Београд.
- 3) Данило Други, 1988, „Животи краљева и архиепископа српских“, приредили Гордон Мак Данијел и Дамњан Петровић, Београд.
- 4) Српска књижевност и Свето Писмо, 1997, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 26/1, Београд.
- 5) Станојевић, С., Глумац, Д., 1932, „Свето писмо у нашим старим споменицима“, Београд.